

Лексіка са значэннем дзеяння і стану ў мове беларускай дзелавой пісьменнасці XV ст.

Вісліцкі статут – помнік дзелавой пісьменнасці канца XV ст. – ствараўся з мэтай урэгуляваць прававыя адносіны ў розных сферах жыцця чалавека. Замацаваныя ў ім юрыдычныя нормы ў галіне сямейна-бытавога, спадчыннага, гаспадарчага, крымінальнага і інш. галін права абумовілі шырокае тэматычнае багацце выкарыстанай у дакуменце дзеяслоўнай лексікі. Выяўленне і аналіз лексічных адзінак са значэннем дзеяння і стану, ужытых у помніку, дадуць магчымасць атрымаць больш поўнае ўяўленне пра стан развіцця гэтага лексічнага пласта ў старабеларускай мове ранняга перыяду.

Лексіка са значэннем дзеяння і стану выражаецца пераважна дзеясловамі, а таксама дзеепрыслоўямі, паколькі апошнія, абазначаючы дадатковае дзеянне, здольны перадаваць уласцівае адпаведнаму дзеяслову лексічнае значэнне, і дзеепрыметнікамі, якія таксама здольны захоўваць у сваім значэнні дзеясловую семантыку; таму пры разглядзе лексікі са значэннем дзеяння ўлічваюцца і яны.

Аналіз лексічных адзінак са значэннем дзеяння і стану дазваляе выдзеліць некалькі семантычных груп. У іх ліку найбольш шматлікую групу складаюць словы, якія абслугоўваюць юрыдычную сферу. Сярод іх вылучаюцца лексемы, якія абазначаюць: 1) працэс прыняцця судовага рашэння, вынясення вердыкту па справе: *окладать* 'адмяняць', *прілучать*, *оуставлять*, *установить*; 2) фізічнае дзеянне, накіраванае на прычыненне шкоды здароўю ці маральнай годнасці чалавека: *оусіловать* (*оусилованный*), *убитый*, *уранить*, *забить*, *забивать*, *ранить* (*раненый*), *вхромленный*, *побитый*, *сіловать*, *нагабать*, *габати* 'праследаваць, нападаць, абвінавачваць' (*габанный*), *цкодить*, *зацькодить*, *оуразить* (*оураженный*), *оутячь* (*оутяченный*), *изьбитый*, *вбразить*, *наганить* 'ганьбаваць', *приганить* (*пригнанный*): *хто приганить су^и на суде с^ддчому(86)*; *в томъ члече ему^х не пригнано нигдѣ на су^р(266)*; *хто хотѣлъ в дѣди^иство дѣти габати(416)**; *коли вышо^р тотъ ро^с тогда нали его нагабать в^г граница^х(42)*; *о томъ хто кого вбразить в ыгрѣ(8)*; *в службник^о што не имаю^т изьбиты^х члво^о вдежу бра^т(25)*; *коли па^у своему селанину до^чку оусілуеть(266)*; *а блде^т лі ране^т то^т а любо заби^т(29)*; *хто забьеть прирожена^о своего(76)*; 3) гвалтоўныя проціпраўныя дзеянні ў дачыненні да чыёй-небудзь маёмасці: *красть*, *украденый*, *лупить*, *драти*, *покрасть*, *оукрасть*, *грабленый*: *што жіто в ноці кра^дуть(29)*; *о службник^и што иму^т за з убито^о члвока вдежу дра^т(7)*; *янѣ бчолы покралѣ(19)*; прычыненне шкоды шляхам патравы ўгоддзяў абазначае дзеяслоў *спаствить*: *имеетъ спаствить на три^цца^т лако^т вбапо^т дорогы(38)*; 4) дзеянні, якія адносяцца да арганізацыі судовага працэсу, вынясення прысуду, вядзення следства: *осветчить*, *светченый*, *конати*, *досветчить*, *доконать* (*доконанный*), *переступить* (*приказанье*), *скаранный*, *пе-*

* Тут і далей ілюстрацыі даюцца па выданні: Roman Stanisław i Vetulani Adam. Ruski przekład polskich statutow ziemskich z rękopisu moskiewskiego. Wrocław-Krakow, 1959.

ремочь (су^ю) (переможенный), прислгнуть, статья (жалоба), теорить, всужать (осуженый), суженый, судить, присужать (присуженый), правовать, запретъ, всудити, доводить, иприслчь, поприслчь, прислчь, кораный, казненый, указать, уложитъ, класть, вборочать, (вбороченый), икладать, укладать, указаный, узмтый, зае^хсить, вборочать: коли^х су^ю перемо^хмы вышшимъ правомъ(336); мы сказуемъ петр.ж...прислгну^м(23); мы осужавемъ и сказуемъ(296); имеетс^я своему па^у присл^а самьседь(32); су^я...не може^т быти кора^а за зло^о суда(336).

Як показує аналіз, у судовай сфери могуць ужывацца лексічныя адзінкі, для якіх гэта значэнне другаснае і актуалізуецца толькі ў канкрэтным кантэкстным акружэнні, узнікаючы на аснове пераасэнсавання прамога значэння слоў [1]. Так, з судовай сферай паводле сваёй семантыкі звязаны фазісныя дзеясловы **начать, скончить (скончаный)**, якія ўтвараюць антанімічную пару: *пісаръ што жалобы пописуетъ... наче каза^т(13-136); абы другога дня судъ скончанъ(13)*; семантыку судовай сферы мае дзеепрыметнік **положенный** 'прадстаўлены да судовага разгляду': *вдна жалоба бжде^т положена(436)*; працэс прыняцця рашэнняў па судовых справах абазначаюць дзеяслоўныя формы **поклодать, разрешеный, приказывать, водить**. Са значэннем 'апраўдваць свае ўчынкi ў ходзе судовага разбіральніцтва' ўжываюцца дзеясловы **чистить, очистить**: *а буд^х ли ему присужено свидѣ^ствомъ с^я очистить(366); имеетс^я своею рукою иприсл^ано чистить(266)*; са значэннем 'асудзіць несправядліва' – дзеяслоў **оутегать**: *оутегать не имеючи... жалобы ниwdное(156)*.

З судовай сферай звязана семантыка дзеясловаў **иложить, оуказать, принать, ибыть**: *имее^т самь своею рукою прислгою ибыть(136-14); судья свидѣ^ство и^х прин^а(20); яново свидѣ^ство оуказать ему(196); хочюжество то иложить(136-14)*.

Дзеянні па выкананні штрафных санкцый абазначае дзеяслоў **поставить**: *маеть...ты^и воли пре^о нами постави^т(166)*. Акрамя таго, дзеяслоў **ставить** ужываецца ў значэнні 'прызначаць': *служебникомъ которо^о служебника никто не стави^т(34)*, а дзеяслоў **стоять** – у значэнні 'настойваць на сваім праве': *бжд^х ли оу праве имовиль што не стоить за него...маеть зас^я ибати до^жнику(18)*. Са значэннем 'прымаць удзел у пасяджэннях суда' ўжываюцца дзеясловы **седеть, седать**: *судья се^оть(13); головныи панов^х земля наши^х на велікы^х сойме^х седаю^т(426)*; дзеяслоў **сестъ** ужываецца ў значэнні 'уступіць у маёмасныя правы': *жона с^ад^хтъ на оудовьемъ столъци(40)*.

Дзеянні па прысуджэнні штрафных санкцый абазначае дзеяслоў **под^хлить**: *имаеть с нами на поль под^хлить(376)*; заканчэнне судовай справы па ўласным жаданні абазначаюць дзеяслоўныя формы **вставить, пороженый (порожченый)**: *доминикъ вставиль того якуба для кумовьства его жебы с^я не го^о свидоство е^о(20); давши три гривны бы^т порожень мужа бойства(24); тогда поро^хчень его и долгу его(11)*.

Значэнне 'адшукаць у ходзе аператыўна-вышуковых мерапрыемстваў', якое канкрэтызуе агульныя значэнні 'адшукаць', 'атрымаць што-небудзь у выніку пошукаў', выражаныя дзеясловам **найти**, праяўляецца ў дзеясловах **найти (найденый)**: *бждеть...виновать и зна^де^т(17); по^олугъ права с нимъ с^я об^хо^оть е^т найде^т(246)*.

Добраахвотныя дзеянні па выкананні прыгавору суда абазначае дзеяслоў **слюбить**: *встатокъ на оуре^нныи дни слюбилъ заплатити(216)*. Сферу судовых дзеянняў абслугоўваюць дзеяслоўныя формы **вырученый** 'прысуджа-

ны', **стратить**: проступка по^ово^оца жалобу **стратить**(66); коли* которымъ све^окомъ буде^о выручена **клатва**(196).

Юридичнае значенне дзеяння, за якое належыць пэўнае пакаранне, выражана дзеясловамі **родить, окусить, стуканый, выкореный, вбивать, вынуть**: ко^о собака укусить **стукана** чужому(27); некоторы ро^оть а любо пе^озеи даю^о **йжуаю^о с^а** того нагованья(15); коли пре^о нашимъ с^ади^о мечь а любо кордъ **выйме^о**(176); частокро^о **вбиваю^о све^ока**(196); **вын^а** ис калиты **исмь** копъ гро^ои **квал^ато^о**(316); у значенні 'атрымаць па прыговору суда' ўжываецца дзеяслоў **дабыть**: **пань** правомъ **дабуд^а**(39).

Судовая дзейнасць – найбольш распаўсюджанае значенне дзеясловаў руху: **выпроводить** 'даставіць пад вартай': **то^о** староста **имее^о** его **выпроводить до граници** земское(386); **доискивать** 'дабівацца правосуддзя': **але** пріятели **имаютс^а** **доискивать** а по^олугъ права с нимъ **с^а** **объхо^оть**(246); рух з мэтай выканання судовых распараджэнняў абазначаюць дзеясловы **слать, послать**: **четвертому** року **маеть стати** а любо **ре^оника** **посла^о**(40); **пово^о** стане^о а любо **сл^аж^ж** **пошле^т**(176); рух з мэтай пазбегнуць судовага разбіральніцтва выражаецца дзеясловамі **зб^агать, съб^агать**: **хто** злостиве...**съб^ажить** а любо **съид^т**(386); некоторы...**изъ** ср^дца зъ **гневліваго** **зб^агаеть**(11); рух з мэтай прыняць удзел у судовым працэсе абазначае большасць дзеясловаў з каранем -вед-: **ведутс^а** къ **игр^а**(276), **кто** **будеть** **приведень** на **свидечество**(66); **въ** **три** **л^ата** къ **праву** не **приводи^т**(33); **янь** **приведъ** на **су^о** **петрь** **позваль** **уже** его **раниль**(186), а таксама дзеяслоў **пріпустить**: **а** не **буде^о** ли **вбапо^о** **знамена** **знаменитая** **тогда** **повода** **пріпустить** и **св^атъкы** до **исвеченію** **граници**(42) (побач з асноўным – 'даць магчымасць свабодна перамяшчацца': **хто** **свои** **свіньи** в **чужіи** **ле^о** на **жолу^о** **по^оскае^о**(86)).

Дзеясловы, значенне дзеяння якіх адносіцца да пэўнага судовага разбіральніцтва, звязанага з правядзеннем дазнання ці разглядаецца як састаўная частка судовага працэсу, складаюць найбольш шматлікую групу дзеясловаў маўлення: **рассказать, выповедать, заповедати, потребовать, лаять, сказывать, ймовить, солганный, повесть, позванный, позвать, позыванный, пытатъ, поведать, йзывать, йповедать, оумо^овеный**: **судья** **име^о** ему **рассказать** **вину**(146); о **выповеданію** **кого** **выповедають** с **прав**(206); о **игра^х** **косточны^х** **какъ** и^о **заповедати**(76); **б^жд^т** ли оу **праве** **ймови^т** **што** не **стоитъ** за **него**(18); **слюбъ** **оумо^овеныи**(41); дзеянне, накіраванае на распачынанне судовага разбіральніцтва, абазначаюць дзеясловы **зазывати, звать, призвать** 'прыцягнуць да адказнасці', **зазванный**: **коли*** **оубогый** **бгато^о** **зове^о** в **квал^т**(30); **коли** **ко^о** **хто** на **судъ** **зазоветъ** за **д^ади^оство**(10); с **которымъ** **вбычаемъ** **имаю^о** **зазывати** къ **суду**(6); **хто** его **привед^т** к **тому** **забитому** а **любо** **велить** **ты^х** **прізва^о**(25). Для абазначэння дзеянняў, якія павінны выклікаць судовае разбіральніцтва, ужываюцца дзеяслоўныя формы **вадить, виновать, жаловать (жалованный, вжалованный), вбадить, жаловаться, вымовлять**: **коли** **с^а** **хто** **правомъ** **вади^о** в **граница^х**(42); **и^х** **па^о** **винуеть**(32); **го^отс^а** **ка^оном^ж** в **свою** **кривьду** **жаловать**(236); **жалобы** **великыи** **д^ади^оны** **бывали** **жаловани**(426). Са значеннем 'даказваць сваё права' ўжываюцца дзеясловы **вказать, йбать, вымовить**: **для** **давности...** **не** **можетс^а** оу **то** **вымовить**(33); **не** **йбаеть...** **тогда** **тоё** **д^адичство** **изгн^ало**(21); **вказе^о** на **суде** **свое** **прівілье**(26). Дзеянне, накіраванае на спыненне разбіральніцтва па пэўнай справе, адмену прынятага раней судовага рашэння, выражае дзеяслоў **йзвать**—**то^о** **замешька^х** **йзва^о** **того** **кумовьства**(20). Нежаданне распачынаць судовую справу выражае дзеяслоў **молчать** – **коли*** **ты^о** **три** **л^ата**

и три мѣца молча тогда имеем на веки вечныи молча^m(35). Назвами судовых апераций з'яўляюцца дзеяслоўныя формы *позывать* 'выклікаць у суд': *кто позоываетъ в дѣдиство*(176), *рознатрѣный* 'разгледжаны': *тая борзость...имаетъ быти разумно рознатрена и судья имеем вси жалобы ронымы^mти*(176). У юрыдычнай сферы ўжываецца дзеяслоў *выдать* 'аддаць у рукі правасуддзя', 'прад'явіць судовае распараджэнне', *выдавать* 'аддаваць пісьмовыя або вусныя распараджэнні': *не имеем его на смръть выдать*(386); *листъ позовный подасть*(14); *оу позове што буде ѿ на данъ*(14); *выдаваемы и оуставлемы права*(10); у залежнасці ад кантэксту ў судовай сферы могуць ужывацца таксама дзеясловы з ядзерным значэннем 'прымаць ва ўласнасць' > 'красці': *кто сено силою беретъ*(30).

У юрыдычнай сферы ўжываюцца састаўныя назвы, выражаныя дзеяслоўна-іменнымі канструкцыямі. Гэтыя найменні не падвяргаюцца семантычнай кандэнсацыі – страце фармалынага і самантычнага расчлывлення – па той прычыне, што дзеяслоўныя словазлучэнні сінтаксічна ўстойлівыя, іх састаўныя элементы валодаюць канструктыўна абумоўленым значэннем, што ў сваю чаргу патрабуе наяўнасці ўсіх кампанентаў дадзенай канструкцыі [2]. Так, дзеяслоўныя формы *стоять, стати* ў спалучэнні з назоўнікам *право* маюць значэнне 'прымаць удзел у судовым пасяджэнні': *не хотели бы къ правъ стати*(156); *поручни^к стоячи на правѣ рекль*(316). Значэнне 'здзейсніць проціпраўны ўчынак, быць абвінавачаным' маюць дзеясловы *упасть (впасть), изостатьсѧ, добывать* у спалучэнні з назоўнікам *вина*: *на самомъ изостане^m тая вина головна*(33); *который упадетъ у вину па^нскую*(6); *в ту^ж вину впадаетъ*(29); *вины головное собѣ добываетъ*(33). Крымінальныя проціпраўныя дзеянні абазначае дзеяслоў *розливать (кровь)*: *некоторые... свою кро^в пріро^нню розливають*(296).

Перашкоды на шляху адпраўлення правасуддзя выражае дзеяслоўная форма *оутісненый* у спалучэнні з назоўнікам *правда*: *бываетъ прав^да оутіснена*(196); гэты ж дзеяслоў можа ўжывацца ў значэнні 'прыцясняць, перашкаджаць нармальнай прававой дзейнасці (магчыма, з выкарыстаннем службовага становішча)': *служебници...оубогы^х землны оутіскають*(146).

Дзеяслоў *чинить* ужываецца ў сваім асноўным значэнні 'рабіць, здзяйсняць, ажыццяўляць, прад'яўляць': *такое свидѣтельство чинячи*(206); *бы келихъ оучинень за по^тторы гривны*(236); у гэтым жа значэнні ўжываецца дзеяслоў *дапуцать*: *которые^н сѧ дапуцаю^т некоторые^н проступки*(6). Разам з тым у асобных выпадках значэнне гэтага дзеяслова аказваецца сінтаксічна звязаным з кіруемым ім назоўнікам: *цкоды чинить* 'шкодзіць': *абы ка^нный варовальсѧ своему суседу цкоды чини^т*(25); *тых што цкоды починили*(286); *исвѣченія оучинить* 'даказаць, засведчыць': *не ѿбаеть за п^нна^оце^m годовъ того исвѣченія оучинить*(21). Як адзначае В.П. Сташайцене, «у словазлучэннях са словам *чинити* апошняя можа называцца стрыжнёвым не па сваёй асноўнай семантычнай ролі, а толькі па марфалагічнай валентнасці... І хаця цэнтр цяжару тут ляжыць на іменным кампаненце, аднак роля дзеяслоўнага кампанента тут таксама значная, асабліва ў адносінах марфалагічнай валентнасці» [3].

Грамадска-палітычную сферу ўжывання маюць дзеясловы *ѿсадить* 'памяняцца гаспадарамі (пра сялян)' (абслугоўвае сферу грамадска-прававых адносін паміж людзьмі ў дзяржаве): *оумѣсто себѣ кметѧ такъ богато^е какъ себѣ ѿсад^т*(39); *ѿумѣ*: *кметь...не можетъ ѿити ѿ пана вдно дѣдиство прода^ш*(39); *осѣсть, ѿбывать, ѿпуцать* (ужываюцца са значэннем 'жыць па пэўных законах, карыстацца пэўнымі нормама жыцця (у кантэксте – правам самакіравання)' якія рэгулююць адносіны паміж жыхарамі краіны і ўладай):

правомъ немецкымъ *ѣбываю^т*(25б); оу немецкомъ правѣ кметъ *вса дѣ^т*(39); *вни ѣлущають немецкое право*(2б). Грамадска-прававая адносіны паміж людзьмі выражаюцца пры дапамозе дзеяслова *объхо^дтъ*: *подлугъ права с нимъ са объхо^дтъ*(24б).

Як і ў юрыдычнай, у грамадска-палітычнай сферы функцыянуюць састаўныя назвы: *оузати мужа* 'выйсці замуж', *оузати жену* 'ажаніцца': *имеетъ собѣ мужа оуза^т*(41б); *пригодить... друку жону понати*(41); *ѣбати замуж до ку свою заму*... выдасть*(35б); *выдаючи свои сестры заму**(35б); *пойти замуж: коли которая панна заму* поидѣтъ*(31б).

Дзеяслоўная лексіка, якая характарызуе чалавека ў фізічных і псіхічных адносінах, падзяляецца паводле значэння на наступныя групы: 1) дзеясловы, якія звязаны са сферай эмацыянальных адносін, стану: *оупадати (у гнѣвъ)*, *боятся*, *боячися* 'быць у стане страху', *сметь: вни боятсѣ того*(14б); *всудит^т не боячисѣ бѣга*(33б); *сметь на свою дшу ле^т з віноку п^лна^дцетъ*(11б). 2) дзеясловы мысліцельнай дзейнасці: дзеясловы памяці – *роспамятати, розмыслити, вымышлати, напоминати* 'выклікаць у памяці': *коли* шесть летъ не габаеть ани право^т оупоминаетъ тогда то е дѣдиство стратила*(21); *на дру^т и днь имаеть ѣложити штобы сѣ распамета^т*(33б); *судья имее^т вси жалобы розмыслити*(17б); дзеяслоў веры – *поверит^т*: *коли* который мецанинъ... земленіну бѣ^т записѣ поверит^т*(18б); дзеясловы ведання – *ведати, оузати, узнавати (узнаваемый), познати, знати, вестъ, учитъ*: *янь позналъ што то оучини^л иже то петръ оучинилъ*(19); *имеетъ моць иньшии све^ткы именовати и вестъ*(19б); значэнне 'практычна валодаць якімі-небудзь ведамі' выяўляецца ў дзеяслове *оумети*: *не оумеетъ ѣповедати*(25); 3) дзеясловы ўспрымання, сярод якіх дзеясловы зрокавага ўспрымання (*видѣти, оузритъ*: *судъ коли жь хотѣ оузрит^т ча^с по^добный*(43)), на базе якіх развіліся новыя значэнні: *смотрети* 'сцерагчы': *вни того месца не смотратъ*(10б); *досмотрети* 'праверыць выкананне': *мы з нашими паны з нашею ра^дою маеть того досмотрети*(12б); *видѣтсѣ* 'ўяўляцца, здавацца': *видѣтсѣ на^т за непо^добное*(41б); дзеясловы слыхавага ўспрымання: *слышатъ*: *мы слышавши вндреево вызнанье*(31); *слухати (слуханый)*: *не имеетъ слуха^т быти далѣи*(34); *мы сказуемъ міколая не слухати*(23); *слушати*: *а то слуши^т на ка^{жд}о^е рыцерьска^е члека*(34б). 4) дзеясловы маўлення: *прети, речь, выречный, наречи, менити (менованый), именовати, казати, волати*: *хто наречетъ осуженію старостіну*(30), *хотѣ оузрит^т ча^с по^добный имеетъ дати вола^т службнікомъ яене*(43), *о поручнику ен же сѣ менити пре^д прѣжне*(8); 5) фізічныя дзеянні і стан чалавека ці жывых істот: *дорости, хромати, поздоровети, оубожети, спати, впитсѣ*: *по вбѣдѣ впитсѣ суды сужены*(23); *а коли* доростутъ лѣ^т тогда хотѣ^т ли^чбы имѣ^т*(35б); *ещо ему не поздоровело*(39б); *ка^к бы хрстіянство в оубожело*(43б); дзеянні, якія маюць вынікам смерць чалавека, абазначаны дзеясловамі *утонуть, оумерети, гинуть*: *кто с причины оумре^т а любо утонетъ*(7); дзеясловы руху – *избегати, ездити, гонити, знати, находити*: *которыи сѣ суда избегаютъ во гнѣ^т*(5б); *ѣлчи а любо дѣдичи ездѣ^т по чужей земли*(1б); *не имаеть оу свой дворъ гонити на г^дрскы^т дворъ знати на вбору*(37б); *которыи нахо^дтъ у чужіи лесъ а любо гаи*(8б).

Лексіка, што абазначае дзеянні бытавога характару, выражана дзеяслоўнымі формамі, сярод асноўных значэнняў якіх – назвы гаспадарчых дзеянняў: *изорати, изрубаный, погасити, изагасити, боронити, городити, делати, зрубити, вырваный, покосити, порубити, паствити, рубити, врати, циплений, рубати, сеятъ, посеятъ, косити, ловити, скаженный*

'папсаваны': *мако позна* иже свечи погаси^н(27); *полж* ему изорать(39); за ка^жное дерево...буде^т ли изрубано .ві. грош^и(32); кто у чюжемь имении плоты себе горо^дть а лю^б полж чи^м(66); ачь хто чюжую ро^ю wre^н а любо се-еть(30). Некаторыя з дадзеных лексічных сродкаў у кантэксте абазначаюць проціпраўныя дзеянні: *бартолтъ* жалова^н на вндreja и^ж ему сеножать по-косу^н(31); *кто* порубить древо *звоць* имлюци(8); о кошениі сена чюжего *кто* косить(31); проціпраўныя дзеянні бытавога характару абазначаюць таксама дзеясловы *пожига^н* (кто лесы *пожигает^н*(96)); *страви^н* (некаторы... именья...оу коро^ткому часу *страви^н* зъ тго имуть розбивать(246)), *потра-вить* (кто кому *потравить* жито(25)), *обьмови^н* (некаторы...лю^д...инши^х людей *вбьмови^н*(33)).

У бытавой сферы ўжываюцца таксама дзеясловы *играть, проиграть, наиграть*; яны характарызуюць дзеянні, звязаныя з правядзеннем вольнага часу: *наиграетъ* на себ^ѣ некаторую собіну пенезей(276); *абы* земланинъ на^ш не игра^н... косто^к(276); *проигравши* пріход^л оу спа^ч(276).

Шэраг лексем, адносячыся да канцылярскай лексікі, абазначае працэс фіксацыі пэўных дакументаў з дапамогай пісьмовых прылад, а таксама зацвярд-жэння напісаных дакументаў: *записывать (записаный), писаный, пописовать, написать (написаный), печатоті*: *прото* мы оуставляемъ и записуемъ(206); *писарь* што^ж жалобы пописуетъ(13); *шцевою* печа^ю печатоті(116); як бачна з прыкладаў, гэтыя дзеяслоўныя формы абслугоўваюць у асноўным судовую і канцылярскую сферу. Канцылярска-судовую сферу ўжывання маюць словы *полніть, ѡновленый, вбновити*: *не* имее^т имъ запису своего полніть(286); *а* буде^т имъ тая ре^ч ѡновлена(336); *хотель* тую ре^ч вбновити(23). Дзеяслоў *держати* 'мець, утрымліваць' (*ини* того месца *не* смотр^ѣтъ не деръжа сорому(166)) у кантэксте таксама можа абслугоўваць канцылярскую сферу, ужываючыся са значэннем 'захоўваць': *записъ* .л. годо^д держать(416); *иже* такыи кро^ткыи записанъ бе^с оумо^лвы не был дѣржанъ(416).

Да сацыяльна-эканамічнай лексікі адносяцца: а) словы, якія абазначаюць дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне спадчынных правоў асобы ў адносінах да маёмасці: *пріповедать, граничить, делить, ѡделеный, розбивать, разлученый, разделіті (розделеный), выводитъ, выйти, оборотитъ, ѡправлять, заставленый, поживать (поживаный)*: *за* дѣди^чство на пене-зи заставлены(10), *тому* хто с^ѣ пріповеда^н къ его вчизне(16); *не* можетъ дѣди^чство прода^т ани граничи^н(35); *имѣють* их виномъ ѡправл^н(36); *ее* имене поживать(416); *именья* на ^олгыи час поживана(246); б) назвы грашовых аперацый, здзелак, дзеянні, звязаныя з выплатамі грашовых штрафаў: *позы-чить (позыченый), истратитъ (истрачоный), платитъ, заплатитъ (за-плачоный), положеный*: *четыри* лета держа^н не заплативши сполна пене-зей(216); *внѣ^ж* мени^н пере^д первеишаго долъжника заплачо^н(31); *кто* бортное древо зрубить...по^дгивны заплатитъ(37-376); *вдно* паметное имее^т быти положено(436); канкрэтныя формы крэдытна-разліковых аперацый і іх вынікаў абазначаюцца лексемамі *куповать, купить (купленый), выкупить, вкупити, ѡкупатьсѣ, заложитъ (заложеный), продовать, продать, платитъ, (проданый), лічено, множитъ, изыскать* 'атрымаць', *поло-житъ*: *кто* продасть деди^чство(216); *по^длугъ* имѣнiя братія плат^ѣтъ пен^ѣзи(36); *може^т* вкупити тое дѣди^чство(206); *не* имее^т слуха^н быти далѣи влижъ положи^т три гривны(34); *прігожаецсѣ* такымъ дѣтємъ свою дѣ^лніцю истратитъ(28); *тыи^н* пен^ѣзи истрачоны(32); о *позычены* кон^ѣ хто *позычитъ*(7) (хаця: *права*...ѡ на^ѣ *позычены*(26)); *иді* изыска^н а фра^цци^к стра-ти^н(216), *на* тре^темъ року деди^чство *изыцѣ^н*(176).

Са значэннем 'дбайна весці гаспадарчую дзейнасць' ужываецца дзеяслоў **клопотіцца**: *бра^тя ро^дна^я частокро^т клопот^ацца о имену(32)*. Эканамічную канатацыю атрымлівае ў кантэксце дзеяслоў **пустіць**: *друго^г пустіць маець на поруку(37)*; *ікуль изыскъ а любо прыбытокъ пріхо^дтъ(39б)*; *д^атемь очина всеі сполна пріид^етъ(31б)*.

Дзеясловы з базавым значэннем 'мець ва ўласнасці', 'атрымліваць ва ўласнасць' **брать, дать** у саставе сацыяльна-эканамічнай лексікі ўжываюцца ў звужаных значэннях: 'ажыццяўляць закладавыя аперацыі', 'прыняць у якасці аплаты': *ко^гко лічыбы гро^ши има^т быти вз^атого(6б)*; *идно идинъ гро^ш вз^атъ(25)*; са значэннем 'заплаціць, прадставіць у якасці выплаты' гэтыя дзеясловы ўжываюцца ў сацыяльна-эканамічнай сферы: *давші три гривъны гро^ши бы^т пороженъ мужабойства(24)*; *ни с чого ли^чбы не ^оватъ ему(35б)*; *бояльс^я сла^т до не^го закла^ду бра^тм(17)*; *волы которы^х побраны в закладъ(16б)*; *хочуть заклады б^рзручи запира^т оу бору(34)*; са значэннем 'прадставіць у часовае захоўванне ў якасці закладу' яны абслугоўваюць судовую і сацыяльна-эканамічную сферы: *и^на иметь свою ре^чоу здати ре^чникъ(12)*; *именіе д^ади^ное имеець бы здно на короля(31б)*.

Сярод іншых, колькасна нешматлікіх груп – дзеяслоўная лексіка, звязаная з лічэннем і вымярэннем часу (**минуть**: *ачь го^д мине^т(18)*; **проволючить, выйти**: а *колі вышо^т тотъ ро^к(42)*); дзеяслоўная ваенная лексіка (лексемы **становить, ўвореный, стеречь** абазначаюць працэс выканання службовай павіннасці: *коли^х то на ва^рце е^сть им^ет^ь месцо дано буде^т а и^ни того месца не смотр^{ят} не деръжа сорому а и^нде станов^лтъ(10б)*; *готовъ к служб^е земьскои на вал^ку ўвореной(34)*); экзистэнцыяльная лексіка – дзеясловы са значэннем існавання, пражывання, знаходжання ў пэўным месцы: **жить, быть**: *есть ли што^х с ни^х живеть во одномъ сел^е(32б)*; *прі нашо^м дворе будучи на^ле и^х позывають(14б)*; а *не блде^т лі тогды жалобы стратить(39б-40)* і інш.

Такім чынам, у мове беларускай дзелавой пісьменнасці ранняга перыяду найбольш распаўсюджана дзеяслоўная лексіка юрыдычнай, сацыяльна-эканамічнай, бытавой сфер ужывання, а таксама лексіка, якая характарызуе чалавека ў фізічных і псіхічных адносінах, і грамадска-палітычная лексіка. Асаблівасцю выкарыстання лексікі са значэннем дзеяння і стану з'яўляецца яе выразная тэматычная дыферэнцыяцыя ў залежнасці ад ступені актуалізацыі ў семантычнай структуры слова таго ці іншага кампанента значэння, што выяўляецца ў кантэкстным акружэнні лексемы і абумоўлівае цесныя кантакты паміж выдзеленымі тэматычнымі групамі (найбольш характэрна для дзеясловаў руху і маўлення).

ЛІТАРАТУРА

1. **Палова Г.В.** Некаторыя юрыдычныя тэрміны дзелавых помнікаў старабеларускай пісьменнасці // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. Мн., 1958. С. 48.
2. **Соколова Н.К.** О путях образования административно-юридической терминологии XVII века (по материалам воронежских грамот XVII века) // Начальный этап формирования русского национального языка. Л., 1961. С.165.
3. **Сташайтене В.П.** Абстрактная лексика на материале старобелорусских письменных памятников XV-XVII вв. Вильнюс, 1973. С. 126.

S U M M A R Y

The article deals with the topic groups of Old Belorussian vocabulary of Vislitski statut XV cen. The main attention is devoted to the particularities of semantic of wideused verb lexic, which is intensified in special context environment.

Поступила в редакцию 6.06.2001